

REFLEXIE EURÓPSKEJ FILOZOFIE NA "PREŠOVSKÉJ ŠKOLE" V 17. STOROČÍ

(Z histórie výučby filozofie na evanjelickom kolégiu v Prešove)

RUDOLF DUPKALA, Katedra filozofie FF PU, Prešov

DUPKALA, R.: Reflections of European Philosophy in Teaching Philosophy at the Evangelical College in Presov in the 17th Century
FILOZOFIA 54, 1999, No 7, p. 428

The contribution examines the reflections of European philosophy at Presov Evangelical college in the 17th century. In author's view there were three dominant philosophical conceptions in the 17th century: Bayer's baconism, Caban's atomism and Ladiver's evangelical aristotelism. The different ways of assimilating the European philosophy (especially that of Aristotle, Bacon, Descartes and Gassendi) provoked continual tension and conflicts. A special attention is paid to the conflict between Ladiver and Caban, concerning the existence of atoms, to Bayer's reception of Bacon's teaching on the ideals and to the approaches of all the above mentioned professors at Presov Evangelical college to logic or to Aristotle's metaphysics. The works by J. Bayer, I. Caban and E. Ladiver are characterized by the author as a dominant component of the most important traditions of philosophical thinking in Slovakia.

*"Prešovská škola, reprezentovaná
dielami Jána Bayera a Izáka Cabana,
je v určitom zmysle unikátnym zjavom
v rozvoji filozofického myslenia
na Slovensku. Je totiž napojená
na najprogresívnejšie európske
myšlienkové prúdy tých čias".*

Ján Bodnár

Mesto Prešov patrilo už v druhej polovici 17. storočia k najvýznamnejším centráм kultúry a vzdelávania v celej oblasti vtedajšieho Horného Uhorska. Príčinila sa o to najmä tzv. "prešovská škola", ktorá je podľa viacerých bádateľov synonymickým označením evanjelického kolégia v Prešove.¹

Desaťtriedne kolégium - predstavujúce "vyšší typ" evanjelickej školy - bolo v Prešove slávnostne otvorené 18. októbra 1667. Filozofia sa na kolégiu vyučovala podľa dobových "školských pravidiel" v najvyššej, t.j. teologickej triede. Členila sa na

¹ Výraz "prešovská škola" ako synonymum pôvodnej mestskej školy a neskôr evanjelického kolégia v Prešove sa zaužíval už v minulosti, a to tak u autorov z oblasti dejín školstva a pedagogiky, ako aj u bádateľov skúmajúcich jednotlivé etapy vývinu filozofického myslenia na Slovensku. Na ilustráciu možno uviesť J. Rezika a S. Matthaidesa ([1], 279), V. Ružičku ([2], 58), F. Karšaia ([3], 158), J. Červenku ([4], 102), S. Felbera ([5], 12-20), J. Bodnára ([6], 45-58) atď. V tomto význame používame výraz "prešovská škola" aj v našej štúdii.

päť základných disciplín: 1. *gnostiku*, t.j. náuku o poznaní, 2. *fyziku* čiže náuku o prírode, 3. *pneumatiku*, t.j. náuku o duchoch, 4. *metafyziku*, teda náuku o tom, čo je spoločné všetkým veciam", 5. *praktickú filozofiu*, ktorá zahŕňala etiku, ekonomiku a politiku (pozri [7], 421-422).

Výučba filozofie na evanjelickom kolégiu v Prešove implikovala už v prvom období jeho činnosti aj reflexie viacerých koncepcií západoeurópskej filozofie. Pričinili sa o to najmä profesori Ján Bayer (1630-1674), Izák Caban (1638-1707) a Eliáš Ladiver (1633-1686).

Medzi najvýznamnejšie (a dobovo najaktuálnejšie) reflexie európskej filozofie na "prešovskej škole" v 17. storočí možno zaradiť: 1. ohlas Baconovej a Komenského filozofie v tvorbe J. Bayera, 2. Cabanovu recepciu Sennertovej, resp. Gassendiho atomistickej koncepcie, 3. Ladiverovu apológiu Melanchtonovho protestantského aristotelizmu.

* * *

Prešovský rodák Ján Bayer študoval filozofiu na univerzite vo Wittenbergu (1653-1659), kde dosiahol aj titul magistra a adjunkta filozofie. Tu sa - podľa svedectva viacerých bádateľov - zoznámil s názormi D. Sennerta, T. Campanelli, F. Bacona, J. A. Komenského a ďalších európskych mysliteľov, ktorí svojou ideovou orientáciou nepochybne spoluutvárali aj charakter jeho vlastnej filozofickej pozície.

Napriek tomu, že Bayerovu filozofickú pozíciu všetci jeho najvýznamnejší komentári charakterizujú zhodne ako *slovenský variant baconizmu*, v odpovedi na otázku miesta a času sformovania tejto pozície nevládne medzi bádateľmi jednota. J. Červenka napríklad tvrdí, že Bayer si svoj "definitívny filozofický názor vytvoril už vo Wittenbergu" ([4], 101). S. Š. Osuský sa naopak nazdáva, že k rozhodujúcemu obratu v orientácii Bayera od scholastického aristotelizmu k baconizmu dochádza až po jeho návrate z Wittenbergu do Prešova (pozri [8], 82). Prikláňame sa k stanovisku J. Červenku, lebo - rovnako ako on - predpokladáme, že všetky podstatné stránky Baconovej filozofie, ktoré sa premietli aj do Bayerovej ideovo-metodologickej pozície, si Bayer mohol osvojiť už počas štúdií na univerzite vo Wittenbergu.

Bayerovu pozíciu baconizmu plne dokladajú aj jeho základné práce: *Ostium vel Atrium naturae ichnographicae delineatum* (Cassoviae 1662) a *Filum labyrinthi seu Lux aut Cynosura mentium universalis* (Cassoviae 1663). Sám Bayer používal na označenie týchto diel skrátené názvy: *Ostium naturae* (*Predsieň prírody*) a *Lux mentium* (*Svetlo myslenia*), preto ich budeme takto označovať aj v tejto štúdii. V obidvoch týchto prácach Bayer intenzívne recipuje, interpretačne modifikuje a svojím spôsobom aj rozvíja najmä filozofické názory F. Bacona a J. A. Komenského.

Niet pochyb o tom, že Bayerove úvahy o Baconovi patrili v Uhorsku k dobovo najpohotovejším, čo je - podľa M. Novackej - "dôkazom nielen veľkého filozofického talentu Jána Bayera, ale aj kultúrnosti prostredia, v ktorom pôsobil" ([9], 373).

Nadväznosť na Baconovu tvorbu Bayer programovo vyjadril v tzv. "jedenástom osvetlení" (*Phaenomenon XI.*) 120-stránkového úvodu k práci *Lux mentium*, ktoré nazval *Pramene a autori (Occasio et autores)*.

V §1 a §2 tohto "jedenásteho osvetlenia" Bayer píše: "Príležitosť uvažovať o tomto novom *Svetle myslenia* (*Lux mentium*) nám poskytol slávny Francis Bacon Verulamský dvoma vskutku znamenitými dielami, a to dielom *O pokroku vo vedách* a dielom *Nové organon*... tieto Baconove práce sme začali porovnávať nie so Svätým písmom, ale s prírodou, zmyslami a skúsenosťou, s praxou a potrebami ľudí. Čoskoro sme videli, že táto filozofia si kladie oveľa vyšší cieľ ako bežne rozšírená filozofia (t.j. scholastický aristotelizmus - R.D.) a že poskytuje priamo prostriedky na jeho dosiahnutie." ([10], 108-109).

Súčasnne však poznamenáva, že aj keď základné kamene (a tehly) pre stavbu svojho diela (*Lux mentium*) našiel v Baconovej filozofii, nezostal iba pri tomto (baconovskom) "stavive". V paragrafoch 5, 6 a 7 tvrdí, že všade, kde to bolo možné, "baconovské staviť" nielen "opracoval", ale ho aj "spevnil", a tak "keď" niekto porovná *Nové organon* slávneho Bacona, v ktorom sa hovorí o indukcii, s naším (t.j. Bayerovým - R.D.) učením o indukcii, nájde ju v celkom novej forme a podobe". Na ilustráciu uvádzame, že v pôvodnom (latinskom) texte je táto sebavedomá konštatácia J. Bayera vyjadrená slovami: "Nostra Inductionis doctrina, quis contulerit, novam plane formam ac faciem illius reperiet." ([10], 110).

Bayerov baconizmus sa pokúsime doložiť jeho chápaním zmyslu filozofie (resp. vedy), učením o poznaní a metóde (t.j. vymedzením indukcie), náukou o idoloch a celkovým vzťahom k Aristotelovi.

Bayer rovnako ako Bacon, vychádza z renesančno-humanistického presvedčenia, že človek dokáže aktívne zasahovať do sveta, v ktorom žije, že základným predpokladom a nástrojom tohto zasahovania je ľudské poznanie, že "knowledge is power" atď. Je zrejmé, že tu nejde o poznanie v zmysle tradičnej scholastickej kontemplácie, ale o poznanie činné a prakticky užitočné, ktoré má byť obsiahnuté v novej filozofii a vede. V tejto súvislosti možno konštatovať, že Bayer i Bacon usilovali o to, "aby sa veda a filozofia nevznášala vo vzduchu, ale aby spočinula na pevných základoch všeobšiahlej a dobre uváženej skúsenosti experimentálnej praxe" ([11], 39).

Súhlasne s Baconom hľadal aj Bayer "nový nástroj" (*nové organon*) vybudovania vedy a filozofie s novou metódou, logikou atď. Akceptoval pritom tak Baconov empirizmus, ako aj jeho indukcionizmus. S Baconovým chápaním matematiky - a jej miesta v "projekte" novej vedy - sa však rozhodne nestotožňoval. Pripomíname, že Bacon chápal matematiku len ako "pomocnú vedu" fyziky, resp. astronómie, zatiaľ čo Bayer ju považoval za jednu z troch hlavných disciplín (teológia, filozofia, matematika), preto jej pripisoval podstatne väčší význam.

Nová veda má byť podľa Bayera "poznaním istým", a teda vyšším, resp. dokonalejším, než je mienka (*opinio*). Poznanie, ktoré predstavuje (a poskytuje) *nová veda*, rozhodne nemá byť samoučelné. Má zohľadňovať "praktickú stránku", má prispievať k "blaženosti večnej i pozemskej", má vychádzať z dôkazu, čo znamená, že sa má opierať o indukciu.

Bayerove reflexie Baconovej indukcie nachádzame v prvej kapitole druhej časti spisu *Lux mentium*, ktorá má názov *O baconovskej indukcii* (*De inductione Verulamiana*). Bayer sa tu zaoberá: a) problematikou predpokladov indukcie, b) štruktúrou indukcie, c) pomôckami, resp. oporami indukcie, d) úlohami indukcie atď.

Predpoklady indukcie sú - podľa Bayera - dva: "Jeden je príležitostný, t.j. je to príprava mysle pred vlastným usudzovaním o povahe vecí a ich podmienkach, druhý je podstatný a stály, predstavuje náležité skúmanie čiže zoskupenie jednotlivých príkladov a pokusov." ([10], 138).

Štruktúra indukcie je vraj daná jej vlastnými požiadavkami, ku ktorým patrí "určenie cieľa a cesta čiže postup". Pre určenie cieľa je pritom oporou poznanie. Pre "cestu čiže postup" je oporou "vykonávanie alebo prax" ([10], 139).

Úlohy indukcie sú - podľa Bayera - tri: "Po prvé, vytvorenie pojmov alebo definícií vyjadrujúcich skutočnú povahu alebo formu vecí spolu s náležitým rozčlenením alebo rozdelením vecí, po druhé, dedukcia a zostavenie axiém o povahe a stave alebo položení vecí, po tretie, vytyčenie problémov alebo praktických odporúčaní, ako aj predvedenie spôsobu, ako vykonávať indukciu." ([10], 139).

Z toho vyplýva, že Bayer chápe indukciu v súlade s Baconom ako "formu dokazovania", ktorá *prihliada* na zmysly a skúsenosť, opiera sa o pozorovanie, experimentovanie, zaznamenávanie výsledkov, zostavovanie tabuliek atď.

Konkrétne sa tu Bayer zmieňuje aj o troch druhoch Baconových "tabuliek indukcie". Sú to: 1. *tabuľka esencie a prítomnosti*, podľa ktorej tam, kde je vlastnosť, tam je aj forma; 2. *tabuľka odchýliek čiže neprítomnosti*, ktorá - naopak - uvádza, že tam, kde nie je vlastnosť, tam nie je ani forma; 3. *tabuľka stupňov*, ktorá vyjadruje skutočnosť, že vlastnosti sa môžu zväčšovať alebo zmenšovať. Bayer tieto tabuľky dopĺňa o štvrtú, ktorú nazýva *tabuľkou vzniku a zániku*. Bayer ju považuje za svoj objav (pozri [10], 291-301; [11], 176-188). S. Felber k tomuto Bayerovmu "objavu" poznamenáva, že "v skutočnosti tu ide len o akési dynamické spojenie prvých dvoch Baconových tabulí s treťou" ([12], 93). Prikláňame sa k tvrdeniu S. Felbera, zároveň však spolu s J. Bodnárom konštatujeme, že "práve v tomto smere bol vplyv Bacona na Bayera najpozitívnejší" ([13], 106).

Súčasťou prvej kapitoly druhej časti spisu *Lux mentium* je aj Bayerov "výklad" Baconovej náuky o idoloch. Bayer sa s touto náukou plne stotožňuje, pričom preberá nielen Baconovu terminológiu (t.j. pojmy *idola tribus*, *idola specus*, *idola fori*, *idola theatri*), ale aj jeho argumentáciu a interpretáciu.²

Idoly Bayer chápe ako klamné obrazy, resp. nesprávne (nepravdivé) predstavy o veciach, ktoré sú buď vrodené, alebo získané. Vrodené idoly (t.j. *idoly kmeňa a jaskyne*) "vyplývajú zo samotnej ľudskej prirodzenosti", resp. "z povahy duše" jednotlivých ľudí. Získané idoly (t.j. *idoly trhu a divadla*) majú svoj zdroj vo "vzájomnom styku ľudí" (v ich združovaní, spolčovaní, resp. dorozumievaní) a v nekritickom preberaní rôznych filozofických učení, najmä tzv. "nesprávnych filozofických škôl" atď.

Jednotlivé druhy idolov Bayer bližšie charakterizuje takto: "Idoly, ktoré majú základ v samej ľudskej prirodzenosti a sú akoby spoločné všetkým ľuďom, teda *idoly kmeňa*, pochádzajú po prvé z pravidelnosti ľudského rozumu, po druhé z predpojatosti rozumu, po tretie z jeho obmedzení, po štvrté z jeho nepokoja, po piate z toho, že ho

² V treťom paragrafe článku III. tejto kapitoly Bayer píše: "Idola illa quator praecipue Generum sunt; juxta illustrem Baconem de Verulamio, quem hic loci data opera sequemur. Sunt ni mirum: idola tribus, idola specus, idola fori, idola theatri" ([10], 140-141).

ovplyvňujú city, po šieste z nedostatočnosti zmyslov a napokon po siedme zo spôsobu vnímania." ([10], 142).

O *idoloch kmeňa*, ktoré pochádzajú "z pravidelnosti ľudského rozumu", možno podľa Bayera hovoriť vtedy, "keď" rozum na základe toho, čo je mu vlastné, vkladá do vecí väčší poriadok a pravidelnosť, ako v nich nachádza" ([10], 142).

Idoly kmeňa pochádzajúce z obmedzení rozumu ("Idola tribus, orta ex Augustiis Intellectus") sú zasa výsledkom toho, že "rozum na základe toho mála, čo pozná, usudzuje na všetko ostatné, čo nepozná" ([10], 143). Takto charakterizuje, resp. konkretizuje aj ďalšie druhy idolov.

Poslednému druhu idolov - *idolom divadla* - sa bližšie venuje v paragrafoch 21 - 23. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že tieto idoly "sa našťahovali do ľudských duší zvonku, jednak z rozličných filozofických učení a škôl a jednak z nesprávnych zákonov dokazovania. Sú zo všetkých idolov najpočetnejšie a najškodlivejšie" ([10], 150). Nazdávame sa, že práve táto problematika (t.j. problematika Bayerovho vymedzenia idolov divadla v kontexte charakteristiky jednotlivých učení, resp. škôl) je osobitne relevantná aj z hľadiska hlbšieho pochopenia Bayerových reflexií dobovej európskej filozofie, preto jej teraz venujeme sústredenejšiu pozornosť.

Bayer tu opäť vychádza z Bacona a jeho rozdelenia tzv. "nesprávnych filozofií" na tri školy: 1. *sofistickú*, 2. *empirickú*, 3. *filozofiu preniknutú poverou*. K týmto trom "školám", resp. "nesprávnym filozofiám" Bayer pridáva štvrtú, ktorá sa vraj "oprávnené nazýva trúfalou alebo domýšľavou" ([10], 151).

Pri analýze týchto filozofických škôl treba mať podľa Bayera na zreteli tri veci, resp. chyby: 1. *chybu v základe alebo v autorite* ("Vitium Fundamenti seu Autoritatis"), o ktorú sa každá zo spomínaných filozofií opiera, 2. *chybu v látke* ("Vitium Materiae"), ktorej skúmaniu sa venujú všetky tieto filozofie, 3. *chyby dôkazov alebo opôr* ("Vitium Demonstrationum seu Praesidiorum").

Najskôr sa pokúsime poodhaliť a interpretačne priblížiť to, čo Bayer považuje za *chybu v základe* vyššie spomínaných škôl. Ako *chybu v základe sofistickej školy* uvádza "náhlenie ducha", v dôsledku ktorého sa sofistickí filozofi "obrovským skokom ženú od jednotlivých prípadov (a príkladov) k najvšeobecnejším záverom čiže princípom vedenia a k zdanlivo nezvratnej a pevnej pravde o nich", pričom "skúsenosť buď (dodatočne) prispôsobujú vlastným (*apriórny*m) názorom, alebo ju celkom opúšťajú" ([10], 152-154). Tejto "chyby" sa vraj dopúšťa aj Aristoteles a jeho scholastickí prívrženci.

Za *chybu v základoch empirickej filozofie* Bayer považuje "obmedzený počet experimentov", ktoré sú síce starostlivo vypracované, ale ako základ univerzálnej filozofie jednoducho nepostačujú. Dôkazom toho je vraj neúspešné úsilie "všetkých paracelsistov, alembicaristov i carbonalistov, ktorí to málo, čo podrobili experimentu, pokladajú za univerzálnu filozofiu, a pritom ochabujú tam, kde sú experimenty najpotrebnejšie" ([10], 155).

Chybou v základoch filozofie preniknutej poverou sú "zle pochopené", resp. "zle aplikované" teologické dogmy a povery, ktoré sa spojili s vierou a uctievaním. "Patrí sem pytagorovská povera, veľká časť Platónovej školy, ako aj filozofia odvodená z niektorých nových objavov." ([10], 155-156).

Chybu v základoch ctižiadostivej alebo trífalej filozofie vidí "v zlej činnosti mysle, ktorá vymýšľa princípy pre potešenie a prekrúca ich na všetky možné strany. Tieto princípy akýmsi diktátorským spôsobom vnucuje prírode a pomocou nich buduje fiktívne svet ... taká je filozofia René Descarta, ktorá má dnes veľa obdivovateľov" ([10], 156).

Podobne Bayer charakterizuje aj *chyby v látke* a *chyby v dôkazoch* spomínaných filozofických škôl.

O Bayerovej reflexii a recepcii Bacona svedčí tiež IV. článok druhej kapitoly spisu *Lux mentium*, ktorý má názov *O príčinách toľkého nešťastia a takého dlhotrvajúceho a všeobecného súhlasu s omylom*. Ak tento článok porovnáme s druhou časťou Baconovho diela *Nové organon* (konkrétne s aforizmami 78-130), zistíme, že Bayer sa tu Baconom inšpiroval nielen obsahovo (či metodicky), ale neraz aj doslova štylisticky. Na ilustráciu pripomíname, že ako prvú príčinu "dlhotrvajúceho a všeobecného súhlasu s omylom" Bayer uvádza krátkosť času priaznivého pre vedy, pričom konštatuje, že "z dvadsiatich piatich storočí, na ktoré sa vzťahuje ľudská pamäť a vedomosť, možno vyčleniť a vybrať sotva šesť storočí, ktoré boli bohaté na vedy a osožné ich rozvoju" ([14], 403). Bacon túto problematiku komentuje slovami: "Teraz prichádzam k príčinám omylov a k príčinám toho, prečo v nich ľudia zotrvali počas toľkých storočí. Po prvé - z tých dvadsiatich piatich storočí, na ktoré sa vzťahuje ľudská pamäť, môžeme oddeliť a vybrať sotva šesť storočí, ktoré boli vedecky plodné a priaznivé pre rozvoj vied." ([11], 116). Takéto analógie, ba až plagiáty nachádzame aj pri vymedzení ďalších príčin "všeobecného súhlasu s omylom" (pozri [14], 403; [11], 116-118).

Nech už bol Bayer viac poplatným alebo viacej tvorivým propagátorom Baconovho učenia, žiada sa poznamenať, že jeho reflexie Bacona sú stále - aj po vyše tristo rokoch - istou záhadou, lebo naozaj len "ťažko si dnes predstaviť, ako sa v podmienkach duchovného útlaku, uprostred vojnového pustošenia, biedy a zaostalosti, teda v pomeroch, v akých Bayer žil, mohol (vôbec) zrodiť projekt práce, ktorá mala pokračovať v tom a azda i prekonať to, čo F. Bacon vytvoril vo svojom slávnom diele *Novum organon*" ([13], 109).

V práci *Lux mentium* Bayer reaguje aj na tvorbu ďalších európskych mysliteľov, predovšetkým Aristotela, Tomáša Akvinského, Luthera, Melanchtona, Descarta, Sennera, Komenského atď. Zatiaľ čo Aristotela a Descarta - ako sme na to už poukázali - jednoznačne odmieta,³ na adresu Luthera a Komenského vyjadruje slová uznania a chvály.

Tvorbu J. A. Komenského (1592-1670) predstavuje ako jeden zo svojich hlavných ideovo-inšpiračných prameňov. V jedenástom osvetlení (Phaenomenon XI.) úvodnej časti práce *Lux mentium* Bayer napísal: "Spisy tohto významného muža (konkrétne Bayer uvádza Komenského práce *Panaugia* a *Prehľad fyziky* - R.D.) nás veľmi vzpružili,

³ Kritike Aristotela venuje napríklad celé *tretie osvetlenie* úvodnej časti spisu *Lux mentium*, v ktorom tvrdí, že Aristoteles "pomútil ľudské mysle" a "zahamoval" celý vývin ľudského poznania. Jeho logika je vraj "úplne neplodná", lebo "nehovorí o veciach samých", ale len o ich "ténatách" (*tenebrae*), atď. ([10], 14-17). Niet pochyb o tom, že aj táto jeho kritika bola inšpirovaná Baconom a jeho presvedčením, že "Aristoteles poškodil prírodnú filozofiu svojou logikou", že "pri vytváraní záverov nepoužil náležité skúsenosti", že "vec vyriešil ľubovoľne všeobecným tvrdením" atď. ([11], 100).

hlavne keď sme videli, že cieľ, ktorý si on vytýčil už dávno, sa takmer zhoduje s naším a aj prostriedky na jeho dosiahnutie sú veľmi podobné. Na základe toho sme náš nástroj opäť posúdili so zreteľom na obsah Komenského *Panaugie*. Postihli sme aj Komenského myšlienku o troch princípoch všetkých telies, hmote, duchu a možžišovskom svetle, v čom sa naše *Lux mentium* riadi princípmi takmer totožnými s Komenského prírodou, myslou a Písmom." ([10], 112-113).

Túto problematiku detailne spracoval J. Bodnár (pozri [15], 137-142; resp. [13], 118-124), preto sa v tomto príspevku obmedzíme len na jeho sumarizujúce konštatovanie, z ktorého vyplýva, že ani "programová" nadväznosť Bayera na Komenského nebránila tomuto *prešovskému filozofovi*, aby "vo svojej práci využil najvýznamnejšie poznatky súdobej vedy a obohatil ich nielen vlastnými úvahami, ale i vlastnými experimentami". Evidentné odklony od Komenského schémy "nájdeme najmä v Bayerovom výklade emanačného princípu a s ním spojenej teórii svetla" ([15], 141).

Zaujímavé reflexie európskej filozofie nachádzame tiež v tvorbe Bayerovho kolegu na "prešovskej škole" Izáka Cabana.

Aj tento prešovský profesor sa dostal do intenzívneho kontaktu s európskou filozofiou už počas svojich štúdií na univerzite vo Wittenbergu (1655-1659). Tu sa oboznámil nielen s pôvodnou Aristotelovou filozofiou, ale aj s jej evanjelicko-scholastickou interpretáciou, resp. s jej recepciou v podaní Filipa Melanchtona, Abrahama Calova, Júlia Caesara Scaligera atď.

Z wittenberských profesorov mal však na Cabana azda najvýraznejší vplyv Johann Sperling (1603-1658), ktorý patril k žiakom filozofujúceho fyzika Daniela Sennerta (1572-1637), a ten - ako je známe - bol v Nemecku "obnoviteľom" korpuskulárnej teórie hmoty. Caban sa so Sennertovou atomistickou koncepciou zoznámil "priamo" cez jeho spis *Physica hypomnemata* (1636) a sprostredkovane cez prednášky J. Sperlinga, resp. jeho dielo *Institutiones physicae* (1653).

Zdá sa, že naozaj práve Sperling "otvoril" Cabanovi cestu tak k modernej fyzike, ako aj k nastupujúcej novovekej filozofii. Podobný názor zastáva aj popredný znalec Cabanovej tvorby Ján Mikleš, ktorý tvrdí, že "vo Wittenbergu Caban nebol vychovaný len v scholastickej filozofii, ale že práve tu mal vhodnú pôdu, na ktorej mohol nasýtiť aj svoj zmysel pre prejavy modernej vedy a filozofie" ([16], 12).

Na univerzite vo Wittenbergu sa Caban zoznámil aj s tvorbou francúzskeho filozofa (atomistu) Pierra Gassendiho (1592-1655), ktorého práce *Commentarius de vita, moribus et placitis Epicuri* (1647), *Syntagma philosophiae Epicuri* (1649) a *Syntagmata philosophicum* (1658) boli tu známe už počas Cabanovho pobytu.

Cabanova tvorba má trojjediné ideovo-tematické zameranie. Caban sa v nej - pod vplyvom svojich európskych vzorov - prezentuje ako teológ, metafyzik a prírodný filozof.

Nezanedbateľné reflexie európskej filozofie nachádzame už v Cabanových metafyzických dišputách. Na ilustráciu uvedieme aspoň tieto: *De ratione entis objectiva* (1668), t.j. dišputa o objektívnom zmysle súcna, *De existentia distinctione et ordine affectionum entis in genere deque unitarum numero* (1668) - dišputa o existencii, rozdiely a poriadku vlastností súcna, *De causa et causato, cum in genere, tum in specie* (1669) - dišputa o príčine a "zapríčinenom" jednak v rode a jednak v druhu, *De*

affectionibus entis disiunctis mediatis (1669) - dišputa o oddelených vlastnostiach súcna, *De minori entis abstractione* (1669) - dišputa o "menšej abstrakcii súcna" atď. (porovnaj [16], 26-28).

Už z názvov dišpút vyplýva, že Caban sa v nich vyrovnáva s Aristotelovou metafyzikou, pričom sa interpretačne inšpiruje najmä evanjelickým aristotelizmom Filipa Melanchtona a Abrahama Calova. V tejto súvislosti sa však žiada poznamenať, že aj keď bol Aristoteles pre Cabana nepochybne autoritou, neznamená to, že celú svoju tvorbu Caban odvodzoval len z Aristotela. Stotožňujeme sa so stanoviskom, z ktorého vyplýva, že "Caban patrí k štúpencom Aristotelovho učenia, preberá základné princípy jeho *Metafyziky*... a takmer doslova pracuje s jeho pojmovým aparátom. Súčasne však tam, kde si myslí, že vývin vedy a filozofie pokročil ďalej, neváha zaujať kritické stanovisko. Tak je to v učení o štruktúre sveta, v učení o vzniku a zániku a čiastočne aj v učení o pohybe" ([13], 128).

Naznačili sme už, že Caban ako metafyzik nadväzuje najmä na Aristotelove učenie o kategóriách (podstata, kvalita, kvantita, vzťah atď.) a na jeho vymedzenie problematiky príčiny.

Určitý ohlas zaznamenal Aristoteles aj v Cabanovej prírodnej filozofii, ktorá sa najvýraznejšie prezentuje v jeho učení o atómoch. O tom, že Cabanov vzťah k Aristotelovi bol v tomto prípade zjavne a značne prerušovaný, svedčí už východisková pozícia Cabanovho filozofovania o atómoch, ktorú hneď v úvodnej časti práce *Existentia atomorum* vyjadruje slovami: "*Filozofia nepatrí ani Aristotelovi, ani Platónovi a ani Epikurovi, ale tým, ktorí dobre dôvodia.*" ([17], A⁴-A⁵).

Medzi tých, ktorí "dobré dôvodia", Caban - ako prírodný filozof - zaradil predovšetkým D. Sennerta, J. Sperlinga a P. Gassendiho. V nadväznosti na týchto autorov rozvíja aj on prírodno-filozofickú koncepciu atomizmu, ktorú možno smelo označiť za najproduktívnejšiu časť celej jeho tvorby.

S ideovo-metodickými odvolaniami na Sennerta, Sperlinga a Gassendiho sa stretávame hneď v prvej časti Cabanovej práce *Existentia atomorum*, príznačne nazvanej *An dentur atomi? (Jestvujú atómy?)*, v ktorej sa konštatuje: "Nikto nepochybuje, že jestvujú najmenšie častice prírody, hovorí J. Sperling ... a určite sú na to celkom zrejmé dôvody, ktoré odmieta skôr tvrdohlavec ako múdry človek. Sennert uvádza, že myšlienka o atómoch je veľmi stará a že bola spoločná takmer všetkým filozofom pred Aristotelom." ([17], 1).

Podobne sa Caban odvoláva aj na atomistickú koncepciu P. Gassendiho, pričom práve tieto jeho "odkazy" patria medzi najvýznamnejšie reflexie európskej filozofie na "prešovskej škole" v 17. storočí. Napriek tomu, že Gassendiho Caban vo svojom spise *Existentia atomorum* cituje priamo len štyrikrát (na stranách 2, 8, 37, 85), duch jeho atomizmu sa vinie celým týmto dielom. Caban sa identifikuje s Gassendim už v základnom chápaní atómov ako "fyzických" (a nie matematických) bodov. Rovnako ako Gassendi zastáva názor, že "z matematických princípov nemožno robiť závery vo fyzike", že "veľkosť atómov je zmyslami nepostihnuteľná" atď. V danom kontexte Caban napríklad konštatuje: "Pravdivé je to, čo hovorí Gassendi na jednom mieste - *keby atómy boli matematické body a nemali by žiadnu veľkosť, nemohlo by sa z nich zložiť žiadne teleso.*" ([17], 4-6).

Cabanove reflexie Gassendiho atomizmu možno zhrnúť do týchto konštatácií: 1. atómy predstavujú reálne "minima prírody" (sú to hmotné princípy prírodného telesa), 2. atómy sú substanciálne (fyzické) body s konštantnou formou, 3. atómy sa vzájomne odlišujú kvalitou, kvantitou, podobou, polohou a usporiadaním, 4. atómy sú (z ontologického i gnozeologického hľadiska) ďalej nedeliteľné atď.

Tu sa však žiada poznamenať, že takéto názory nachádzame aj u Sennerta, resp. Sperlinga, preto by sa vplyv Gassendiho na Cabana nemal jednostranne preceňovať. Navyše, netreba strácať zo zreteľa skutočnosť, že Cabanova recepcia Gassendiho nebola mechanická a jednoznačná, že nie všetky Gassendiho názory Caban akceptoval, že niektoré aj odmietol, resp. zásadne modifikoval atď. Dokladajú to napríklad jeho úvahy o prázdnom priestore, pri ktorých proti Gassendiho chápaniu vákua ako absolútneho prázdna kladie svoje zdôrazňovanie relatívnosti prázdneho priestoru a pod. (pozri [17], 85-93; [18], 223-225).

J. Mikleš v tejto súvislosti poznamenáva, že v Cabanovej prírodnej filozofii "ide o zmierenie starej scholastickej fyziky s modernými kvantifikačnými tendenciami. Z Aristotelových komentárov si Caban šťastnou rukou vyvolil Scaligera, ktorý mu podával správy o konštantnosti elementov v zlúčeninách, a Pereria, ktorý v Ríme prednášal prírodnú filozofiu ... Nad Sennerta a Sperlinga vynikol Caban tým, že uvažoval o prázdnom priestore... Vcelku vidíme, že Caban - ako prírodný filozof - je dieťaťom renesančnej doby, a preto nechýbajú uňho ani príklady, ktoré pripomínajú bizarnú mágiu a teozofiu paracelzovského systému prehmotnenia. V tom však má spoločný znak tiež s Baconom a Komenským" ([16], 96).

Napriek tomu, či práve preto, že Caban bol poplatný svojim európskym vzorom, vytvoril dielo, ktoré implikovalo nielen dobovo aktuálne prírodovedné poznanie, ale aj moderné filozofické koncepcie vyznačujúce sa obhajobou ideálu slobodného myslenia.

Cabanove reflexie Sennertových, Sperlingových a Gassendiho názorov sa napokon premietli aj do jeho verejnej polemiky s ďalším profesorom filozofie na evanjelickom kolégiu v Prešove Eliášom Ladiverom. Obsah tejto polemiky priblížime v nasledujúcej časti. Najskôr sa však pristavíme pri všeobecnom vymedzení Ladiverovej filozoficko-teologickej pozície, ktorú väčšina bádateľov charakterizuje zhodne ako špecifický variant protestantského aristotelizmu.

Scholasticko-aristotelovský spôsob filozofovania si E. Ladiver osvojil už počas študijných pobytov na nemeckých univerzitách v Erfurte a Wittenbergu. Tu sa oboznámil nielen s tvorbou Aristotela, ale aj s jej protestantskou recepciou v podaní tamojších univerzitných profesorov J. Scharffa, A. Calova, G. Meissnera a ďalších.

Na "prešovskú školu" nastúpil roku 1667. Ako profesor filozofie a teológie pôsobil vo štvrtej triede (*classis logicorum*), kde prednášal logiku J. Scharffa a C. Danhawera (*Peripathetica logica*), Wendelerovu praktickú filozofiu (*Philosophia practica*) a Werleriovu polemickú teológiu (*Theologia polemica*).

Z rozsiahlej tvorby E. Ladivera máme dnes k dispozícii iba jej torzo, lebo väčšina jeho prác sa z rôznych dôvodov nezachovala. Žiaľ, nezachovali sa ani jeho fundamentálne filozofické diela *De atomis contra Zabanium* (1671) a *Summa metaphysicae Aristotelicae* (1685). V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že aj to málo, čo sa zachovalo, jestvuje buď vo forme ťažko dostupných rukopisov, alebo len v podobe

ojedinelých exemplárov (a ich odpisov) nachádzajúcich sa mimo územia Slovenska. Tak je napríklad "k dispozícii" aj vyše 600-stranová Ladiverova učebnica logiky (*Summulae logicae in quibus ratio argumentandi delineatur et exprimitur ac ad controversias dialecticas disponitur*), ktorej jediný - nám známy - exemplár je archivovaný v muzeálnej knižnici v Budapešti a ktorej dobový odpis sa stal súčasťou knižného fondu katedry filozofie FF PU v Prešove. Podobne sa "zachránilo" aj súborné vydanie troch Ladiverových dišput (*Summa controversiarum metaphysicarum*), ako aj kratší spis *Summulae pneumaticae*, ktorý S. Š. Osuský charakterizoval ako "špecifický nástin celej dobovej duchovedy" ([19], 173).

Ladiver sa vo svojej tvorbe prezentuje ako ortodoxný stúpenec scholastickej teológie a protestantského aristotelizmu. Je pritom melanchtonovsky presvedčený, že protestantská teológia a evanjelická recepcia Aristotela nie sú ideovo protichodné koncepcie, práve naopak: ako vraj Aristoteles "nepohrdal" teológiou, nemôže ani teológia "pohrdáť" Aristotelom, lebo "inak" by nastal v jej učení veľký zmätok" (pozri [20], 81-82).

Napriek tomu sa však vplyv Aristotela na Ladiverovu tvorbu neprejavuje vo všetkých prípadoch rovnako.

Väčšina bádateľov sa zhoduje v názore, že najvýraznejší ohlas zaznamenal Aristoteles v Ladiverovej "logike", ktorá má nielen scholasticko-aristotelovskú štruktúru, ale aj tomu zodpovedajúce obsahové zameranie. J. Červenka tvrdí, že "jej najbližším prameňom bola logika wittenberského profesora J. Scharffa (*Manuale logicum*) doplnená logikou Conrada Danhauera z roku 1630", o čom podľa Červenku svedčia aj "rukopisy Ladiverových prednášok z logiky *Adnotationes in logicam Conradi Danhaveri*" ([16], 118-119).

Základné zameranie Ladiverovej "logiky" sa pokúsime predstaviť aspoň stručným komentovaním obsahu jeho slávneho spisu *Summulae Logicae*.

Dielo *Summulae Logicae* je - podľa nám známeho odpisu⁴ - členené na osem kapitol (hláv), ktoré implikujú kratšie textové pasáže - poznámky, resp. pravidlá.

Prvá kapitola je venovaná vymedzeniu logiky ako "vednej disciplíny, ktorá sprostredkúva rozlíšenie pravdivej a nepravdivej formulácie". Materiálnym subjektom logiky je bytie "vo všeobecnosti". Formálnym subjektom logiky je "vlastná rozumová zložka bytia", v ktorej možno rozlíšiť *pravdivosť, princípy sylogizmu a prvotné princípy demonštrácie*. Účelom logiky je skúmanie pravdivosti formulácií prostredníctvom myšlienkových operácií, ktoré Ladiver - podľa spomenutého odpisu - konkretizuje v nasledujúcich (siedmich) kapitolách.

V druhej kapitole uvažuje o myšlienkovej operácii, ktorú charakterizuje ako "jednoduché tvrdenie bez potvrdenia alebo negácie". Toto tvrdenie je podľa Ladivera určené samotným pomenovaním.

⁴ Opierame sa o dobový odpis tohto diela archivovaného v muzeálnej knižnici v Budapešti, ktorého plný názov znie: *Summulae logicae In quibus Omnibus formulis ratio Argumentandi exprimitur acad Controversias Dialecticas disponitur. Bono Iuventuis Autore ELIA LADIVERO Logic. ac Pract. Philosophiae Pedagogiarcha, ac. Profess. Scho: in Gymnasio publico Status Evangelici Eperiensis.*

V tretej kapitole pokračuje v "definovaní" ďalších myšlienkových operácií, medzi ktoré zaraďuje *suppozíciu, descenzus a ampliáciu*.

V štvrtej kapitole Ladiiver hovorí o tej časti myšlienkových operácií, ktorá je určená súdom. V súde rozlišuje *otázky a jednotlivosti*. Jednotlivosti člení na materiálne a formálne. Materiálne jednotlivosti tvorí subjekt, predikát a determinanta. Formálne jednotlivosti sú znakmi (*všetko, nič, niekto, nikto*).

Súčasťou štvrtej hlavy sú "pravidlá", ktoré okrem iného implikujú aj problematiku výrokov. V tejto súvislosti sa v rukopise konštatuje, že "výrok môže byť alebo jednoduchý, alebo modálny. Modálny výrok je jednou z ôsmich možností - *nemožnosť, možnosť, nevyhnutnosť, dosiahnuteľnosť, výnimočnosť, vylúčiteľnosť, porovnateľnosť a vymedzenie*".

V piatej kapitole sa Ladiiver venuje tej časti myšlienkových operácií, ktorú nazýva *dôsledkom*. Dôsledok charakterizuje ako "*odvodeninu dvoch premís*", pričom zdôrazňuje, že "základom dôsledku je opozícia".

Ústrednou témou šiestej kapitoly je problematika sylogizmu. "Sylogizmus je podľa Ladiivera úsudkom, z ktorého niečo vyplýva". Sylogizmus pozostáva z princípov *rozumových, skúsenostných* a z redukcie. Formy sylogizmu spoluutvárajú *figúry a mody*.

Leitmotívom siedmej kapitoly sú Ladiiverove úvahy "o demonštratívnom sylogizme", ktorý sa tu vymedzuje ako "zreteľný a dostačujúci úsudok". Ladiiver v ňom rozlišuje *princípy, matériu, formu, súhrn pojmov a figúru*. Osobitnú pozornosť venuje tzv. *princípom rozumu*, ktoré sú určené metafyzickými, resp. logickými pojmami.

Vyústením práce je ôsma kapitola, v ktorej Ladiiver rozoberá "dôsledky logických foriem" (pozri [21], nestráňované).

Do povedomia filozofickej verejnosti - grupujúcej sa okolo evanjelického kolégia v Prešove - sa Ladiiver však nedostal len svojou "logikou". Znáмым sa stal aj vďaka *verejnému* sporu, ktorý viedol s prešovským atomistom Izákom Cabanom.

Ideové východiská, resp. predpoklady tohto sporu možno spolu s J. Červenkom charakterizovať slovami: "Proti nominalistovi a atomistovi Cabanovi je Ladiiver realitom a univerzalistom. Kým Caban odopiera obecninám (t.j. všeobecným pojmom - R.D.) existenciu a tvrdí, že vznikajú až po veciach a stvorili ich individua, Ladiiver prehlasuje, že *«universalia in intellectu sunt res»*, čo odôvodňuje tým, že *accidens* nemá oddelenej existencie od substancie, preto *universale*, ktoré je v našej myslí, musí byť *res*. Kým Caban zdá sa byť aspoň nemým prívržencom zásady dvojakej pravdy, pravdy filozofickej a teologickej, Ladiiver zastáva opačný názor, ktorý sa držal ideálu jednej pravdy. Veda a viera podľa jeho názoru nemôžu dospieť k odlišným záverom, lebo nie je možné, aby Boh, ktorý je pôvodcom obidvoch právd, si odporoval. Caban sleduje nové myšlienkové prúdy, Ladiiver nevie a nechce vedieť o nich nič, uzatvára sa do svojho aristotelizmu a keď sa aj s nejakým novým názorom stretne, ostro ho potiera." ([4], 120-121).

Predmetom sporu Ladiivera s Cabanom bola problematika existencie (a vôbec chápania) atómov. Vzhľadom na to, že Ladiiverov spis proti Cabanovmu atomizmu sa nezachoval, jeho námietky uvádzame v podobe, v akej ich - ako *argumenty odporcu* - prezentuje Caban vo svojom diele *Existencia atomorum*.

Z obsahu tohto diela vyplýva, že Caban "bráni" existenciu atómov proti 24 Ladiiverovým argumentom, ktoré majú napríklad takýto charakter: "Dva atómy - konštatuje

Ladiver v prvom argumente - z ktorých jeden nasleduje bezprostredne za druhým, sa navzájom dotýkajú alebo celé, alebo časťami. Prius? Teda miesto jedného je miestom druhého a jeden atóm nie je mimo miesta druhého a tak následne v celom zložení. A keďže u všetkých je poriadok ten istý, z nedeliteľných častí nevznikne nijaká rozľahlosť. Záver: Atómy, ktoré sa dotýkajú celé a úplne, majú jedno miesto, lebo nemajú časti. Posterius? Teda nie sú nedeliteľné a netvoría zloženinu." ([17], 7). V tomto duchu sa nesú aj ďalšie Ladiverove argumenty, z ktorých si - podľa nášho názoru - osobitnú pozornosť zasluhujú najmä šiesty, deviaty a šestnásty argument.

V šiestom argumente sa Ladiver pýta: "Akú podobu majú atómy?" A dodáva: "Len niektorí *nafúkani* ľudia tvrdia, že sú *nafúknuté* a proti sebe postavené" ([17], 35). Z ďalšieho textu pritom vyplýva, že termín "nafúknutie" Ladiver používa vo význame "rozťahnutie" s dvojčinným cieľom: 1. ak sa na atómy vzťahuje "nafúknutie" (rozťahnutie), nemôžu byť nedeliteľné, 2. ak sú atómy deliteľné, potom nemôžu byť najmenšími "fyzickými bodmi" (*punctum physicum*), a pokiaľ by aj boli nedeliteľné, nemohli by sa ani spájať, ani vytvárať celky. Ak sa však atóm chápe ako "fyzický bod", či dokonca definuje ako "hmotný princíp prírodného telesa" (Caban),⁵ mal by byť podľa Ladivera zmyslovo vnímateľný. Atómy - ako to pripúšťa aj Caban - pre svoju "nepatrnosť" unikajú nášmu zraku, preto Ladiver túto problematiku uzatvára tvrdením, že buď atómy ako "fyzické body" neexistujú, alebo predstavujú to, čo možno charakterizovať ako *punctum mathematicum*, t.j. "matematický bod", resp. "ideálnu entitu" ([17], 36-43).

S analogickými výhradami voči Cabanovmu chápaniu atómov sa stretávame aj v Ladiverovom šestnástom argumente, ktorým opätovne útočí proti vymedzeniu atómov ako "fyzických bodov", a to z hľadiska ich možnej konečnosti alebo nekonečnosti.

Z uvedeného argumentu vyplýva, že ak je atóm *materiálnym elementom*, musí byť konečný alebo nekonečný. Ak je konečný, zahŕňa akoby *všetko*. Ak je nekonečný, tak nemôže existovať, lebo nielenže môžeme k nemu *niečo* stále pridávať, ale môžeme ho aj neprestajne deliť. Je jasné, že Ladiver aj touto námietkou sledoval svoj pôvodný zámer - dokázať, že ak aj atómy existujú, tak existujú len ako "ideálne entity", t.j. "matematické body" deliteľné donekonečna atď. Pre úplnosť pripomíname, že Caban tieto námietky (v deviatom a dvadsiatom prvom argumente) striktnie odmieta. Považuje ich za produkt neprípustného "prenášania" záverov a postupov z oblasti matematiky do oblasti fyziky, pričom on sám je naopak presvedčený, že úsudok koncipovaný na základe takejto analógie (a aplikácie) je chybný, lebo z matematických princípov nemožno robiť závery v oblasti fyziky, atď. Svedčia o tom aj tieto jeho konštatácie: "Male igitur a divisibilitate mathematica ad physicam argumentamur" ([17], 66). Alebo: "Non debere, non posse ex Mathematicis principiis de rebus naturalibus conclusiones concludi" ([17], 122-123).

J. Mikleš prirovnáva spor Ladivera s Cabanom k sporu Descarta s Gassendim. V tejto súvislosti píše: "Predstavme si Descarta a nášho Ladivera na jednej strane, Gassendiho a Cabana na druhej strane. Všetci majú vojsť do Platónovej Akadémie. Zatiaľ čo Descartes a Ladiver spokojne vošli, Caban a Gassendi debatujú pred vchodom o správnosti nápisu: *Nikto, kto sa nevyzná v geometrii, nevstupuj!*" ([22], 154).

⁵ Na okraj pripomíname, že Caban skutočne definuje atóm slovami: "atomus principium corporis naturalis materiale est" ([17], 23).

Vzťah Cabana a Ladivera však netreba vnímať len cez ich spor o existenciu a charakter atómov. Títo prešovskí profesori totiž nevystupovali iba ako "filozofickí odporcovia". Keď sa napríklad ukázalo, že treba "brániť" dogmy evanjelickej cirkvi proti košickým jezuitom, Ladiver našiel aj v Cabanovi výborného kolegu" ([16], 155).

Na "prešovskej škole" sa teda v 17. storočí prezentovali tri relatívne samostatné filozofické koncepcie: Bayerov baconizmus, Cabanov atomizmus a Ladiverov protestantský aristotelizmus. Zatiaľ čo Bayer a Caban inklinovali k tradíciám nominalistického spôsobu filozofovania, Ladiver sa vcelku jednoznačne identifikoval s pozíciou scholastického realizmu. Rozdielne reflexie a recepcie európskej filozofie vyvolávali na prešovskom kolégiu v 17. storočí kontinuálne napätie a ideové spory. Ak je však filozofia už svojou povahou dialogická - a zdá sa, že je skutočne taká - potom implikuje nielen určité názorové napätie, ale aj trvale aktuálnu možnosť ideových sporov. Napokon, iba v dialógu, ktorý nevyklučuje spor, si filozofia uvedomuje tak interpretačnú otvorenosť svojho zmyslu, ako aj potrebu permanentnej sebareflexie.

Z tohto hľadiska možno spolu s J. Bodnárom konštatovať, že evanjelické kolégium v Prešove či, inak povedané, "prešovská škola" je v určitom zmysle naozaj "unikátnym zjavom v rozvoji filozofického myslenia na Slovensku" ([6], 58). Ideové dedičstvo, ktoré nám kolégium zanechalo, predstavuje trvale dôstojnú súčasť duchovnej kultúry slovenského národa, lebo k najcennejším klenotom tohto dedičstva prináleží aj s odstupom času - kultúrne, resp. civilizačne nevyhnutné - "lux mentium", t.j. svetlo myslenia.

LITERATÚRA

- [1] REZIK, J. - MATTHAEIDES, S.: Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku. Bratislava 1971.
- [2] RUŽIČKA, V.: Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu po 70-te roky 18. storočia. Bratislava 1974.
- [3] KARŠAI, F.: Prešovské školstvo od najstarších čias do r. 1945. In: Jednotná škola, roč. XIX., 1967, č. 3.
- [4] ČERVENKA, J.: Prešovské evanjelické kolégium v dejinách filozofie. In: Sborník prác profesorov ev. kol. slov. gymnázia v Prešove. Prešov 1940.
- [5] FELBER, S.: Filozofické myslenie prešovskej školy. In: Kapitoly z dejín slovenskej filozofie. Bratislava 1957.
- [6] BODNÁR, J.: Dedičstvo myšlienok (Z dejín filozofického myslenia na Slovensku). Bratislava 1983.
- [7] BAYER, J.: Školské pravidlá pre evanjelickú mládež a jej učiteľov. In: Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. (Výber zostavila M. Novacká). Bratislava 1986.
- [8] OSUSKÝ, S. Š.: Úvod do filozofických štúdií našich dávnych predkov. In: Viera a veda, roč. 1, 1930, č. 2.
- [9] NOVACKÁ, M.: Veľká obnova vzdelanosti a kultúry z pera filozofa a pedagóga Jána Bayera. In: Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. Bratislava 1986.
- [10] Filum labyrinthi seu Lux aut Cynosura mentium universalis Autore Johanne Bayero. Cassoviae in Hungaria superiore. Typis Marci Severini 1663.
- [11] BACON, F.: Nové organon. Vydání II. Praha 1990.

- [12] FELBER, S.: Ján Bayer, slovenský baconista XVII. storočia. Bratislava 1953.
- [13] Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I. (vedúci autorského kolektívu a zostavovateľ J. Bodnár). Bratislava 1981.
- [14] BAYER, J.: O príčinách toľkého nešťastia a takého dlhotrvajúceho a všeobecného súhlasu s omylom. In: Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. Bratislava 1986.
- [15] BODNÁR, J.: J. A. Komenský v dielach slovenských filozofov 17. storočia. In: J. A. Komenský a slovenská kultúra. Bratislava 1993.
- [16] MIKLEŠ, J.: Izák Caban - slovenský atomista v XVII. storočí. Bratislava 1948.
- [17] Existentia atomorum, ab iniura, quattuor et viginti argumentorum, privata opera M. Isaaci Zabanii Celebris Lycei Epperiensis Conrectoris vindicata. Wiitebergae, in officina Finceliana exscribebat Michael Mayer. Anno 1667.
- [18] GASSENDI, P.: Sočinenija. Tom 2. Moskva 1968.
- [19] OSUSKÝ, S. Š.: Psychologické a etické úvahy našich v XVII. storočí. In: Viera a veda, roč. I., 1930, č. 4.
- [20] DRTINA, F.: Úvod do filozofie. Sv. II.. Praha 1926.
- [21] Summulae logicae In quibus Omnibus formulis ratio Argumentandi exprimitur acad Controversias Dialecticas disponitur. Bono Iuventius Autore ELIA LADIVERO Logic. ac Pract Philosophiae Pedagogiarcha, ac Proess. Scho: in Gymnasio publico Status Evangelici Eperiensi. (Bez udania miesta a roku vzniku odpisu).
- [22] MIKLEŠ, J.: Izák Caban, Slovenský atomista. In: Sborník prác profesorov ev. kol. slov. gymnázia v Prešove. Prešov 1940.

Príspevok vznikol na Katedre filozofie FF PU v Prešove ako súčasť realizácie grantového projektu č. 1/4442/97.

Doc. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc.

Katedra filozofie FF PU

ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

SR